

AZ ÚJBABILÓNI KAMAT HÁBORÚBAN ÉS BÉKÉBEN

CSABAI ZOLTÁN

A Kr.e. 1. évezredi Babilóniából ránk maradt bőséges gazdaságtörténeti forrásanyag között számos kamatozó kölcsönszerződés található.¹ Ezeket a dokumentumokat, az elmúlt, kicsit több mint egy évtizedben többféle szempontból vizsgálták, nem kevésszer előtérbe helyezve a kamat kérdését.² Általánosan megállapítható, hogy a tanulmányok gyakran adnak kiemelt hangsúlyt az ókori Babilónia két különböző korszakában – az óbabilóni korban (Kr.e. 20–17. szd.) és az újbabilóni korban (Kr.e. 7–5. szd.) – döntő többségűnek vélt, és ezért állandónak tekintett, 20%-os kamatlábnak.³ Éppen ezért érdekes számunkra, hogy azon kutatók, akik elsősorban az új- és későbabilóni gazdaságtörténet forrásaival foglalkoznak, úgy tűnik, hogy egységes véleményt formálnak meg arról, hogy az újbabilóni kölcsönszerződésekben használt kamatformula sokféle, egymástól jelentősen eltérő kamatlábat fejezhetett ki.⁴ A Kr.e. 1. évezredi Babilónia ezidáig publikált gazdasági forrásai között több mint húsz különböző kamatláb ismert számunkra.⁵ Annak ellenére, hogy a rendelkezésre

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Babilónia korábbi periódusainak kölcsönügyleteihez lásd pl. Skaist 1994, Hudson 2000, Van de Mieroop 2002, Goddeeris 2002: 385ff., Van de Mieroop 2005.

³ Renger 1989: 251 és 63.j., Dandamayev 1991: 259, Renger 1994: 195, 203, Joannès 1995: 1477, Oelsner 2001: 291, és általános megközelítésből legutóbb Renger 2011: 29.

⁴ San Nicolò 1938: 126, Petschow 1956: 10ff., Jursa 2002: 198, Wunsch 2002: 230–231, Vargyas 2000: 1098. Vargyas Péter feltételezte, hogy a kamat formulájában használt szám önmagában jelölte, hogy havi, vagy éves kamatozású szövegformulát kívántak használni a kölcsönügyletben (Vargyas 2000: 1101 (= Vargyas 2010: 89–90)).

⁵ Vargyas 2000: 1098–1101 (= Vargyas 2010: 90–92) és Jursa 2010: 497–499 (ezüst kölcsönöknél számomra még ismert a 14,16%; 15,33%; 21,66%; 23,33% kamatláb, ehhez lásd Csabai előkészületben. Ez a lista természetesen tovább bővíthető eddig kiadatlan korabeli gazdasági táblák segítségével.

álló forrásokban a kamatnak ilyen változatossága figyelhető meg – és a kamatformula adta lehetőségek is elismertek, – a kutatás továbbra is a szokásosnak tekintett⁶ kamatláb (20%) többségét,⁷ vagy akár a nyomasztó többségét hangsúlyozza⁸. Azokat a kamatlábakat, amelyek a standardnak tekintett húsz százaléktól eltérnek, a kutatásban gyakran másodlagosnak tekintenek és ezért nem vizsgálták őket mérvadóan. Ez a tendencia egészen a legújabb tanulmányokig figyelhető meg, amikor az újbabilóni kamatozó kölcsönszerződések kamatainak kronológiai jellemzőiről először szó esik.⁹ Annak ellenére, hogy az újbabilóni archívumok alapján végzett vizsgálatok szerint is meghatározható jellemzői vannak a kamatnak, ebben a tanulmányban olyan sajátosságok kerülnek majd szóba, amelyek a források összességének vizsgálata hozott felszínre és az archívumok vizsgálatánál rejtve maradtak.

Annak érdekében, hogy az előbb említett témában új eredményt érhessünk el és mutathassunk itt be, a Kr.e. 1. évezredre babilóniai kamatozó ezüst hitelszerződéseknek két részletét kell megvizsgálni: a 20%-os kamatláb gyakoriságát a kölcsönszerződésekben, valamint a kamat változatosságát kronológiai szempontból. Mindkét esetben a vizsgálatunk alapját az ún. „hosszú Kr.e. 6. század”¹⁰ forrásai alkotják, két további megjegyzéssel kiegészítve. Elsőként, az újasszír korból származó források nemcsak a Kr.e. 7. század harmadik harmadára, hanem már az első kettő harmadára is vonatkoznak, tehát a kora újbabilóniak nevezett kor utolsó évtizedei is ide tartoznak. Másodikként kiegészítendő azzal, hogy a kora óperzsa időszak (Kr.e. 538–484) forrásai ebben a tanulmányban nem szerepelnek nagyobb hangsúllyal.

A kamatlábak gyakorisága a kora újbabilóni és újbabilóni korban

Azt a megállapítást, hogy Babilóniában a leggyakoribb kamatláb a 20% volt, a Kr.e. 1. évezredre tekintettel minden bizonnyal csak korlátozottan és kiegészítésekkel lehet elfogadni. Most elsősorban nem is a késő óperzsa és szeleukida korszakok (érintett forrásokat tekintve Kr.e. 4–3. szd.) jól ismert jellemzőjére gondolok, amikor a

⁶ Ezt a húsz százalékos kamatlábat a kutatás gyakran „normálnak”, „standardnak”, „szokásosnak”, vagy „igazságosnak” határozza meg. Ezért ebben a tanulmányban az ettől eltérő kamatlábak közül a 20%-nál kevesebb kamatokat alacsonynak (és kedvezőnek) véljük. Amikor a kölcsönben meghatározott kamatláb több mint 20%, azokban az esetekben a kamatokat magasnak (és kedvezőtlennek) tartjuk.

⁷ Korai kutatók közül Meissner 1920: 364, újabban Jursa 2002: 198, és még lásd a 3. jegyzetet is.

⁸ Wunsch 2002: 230–231; 234–235.

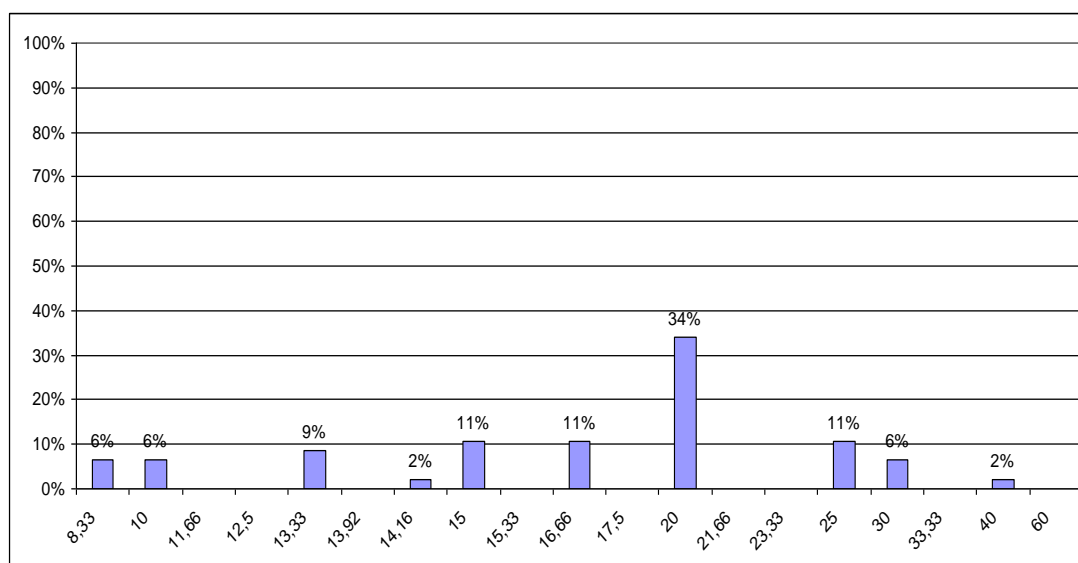
⁹ Csabai 2006: 86–88, Jursa 2010: 490ff., Jursa 2013: 79. Michael Jursa kezdetben nem említett semmilyen kronológiai jellemzőt (Jursa 2002). Később a Babilónia történetében állandónak vélt kamatot (20%) emeli ki (Jursa 2004: 61), majd csak ezek után ír a szokásostól eltérő kamatlábokról, melyek véleménye szerint jellemzően a Kr.e. 7. században figyelhetőek meg és a szokásostól alacsonyabbak (Jursa 2005: 41; Jursa 2007a: 232). Babilónia gazdaságáról írt monumentális monográfiájában már többféle kronológiai sajátosságról is beszámol, mint pl. a Kr.e. 7. és 6. században megfigyelhető, jellemzően alacsony kamatlábokról (Jursa 2010: 491, 497) és hasonlóképpen olvashatjuk legutóbb, Jursa 2013: 79.

¹⁰ A kutatásba a szakkifejezést Jursa (2010: 4–5) vezette be.

leggyakoribb kamatláb a duplájára, 40%-ra nőtt,¹¹ hanem a kora újbabilóni és újbabilóni periódusok dokumentumaira.

A Kr.e. 1. évezredi babilóniai kamattal kapcsolatos ezüst hitelszerződések vizsgálatához több száz forrás áll a rendelkezésünkre.¹² A 20%-os kamatláb dominanciája felismerhető – a vizsgálat alá vont korszak összes forrásának körülbelül kétharmadát érinti – azonban az is egyértelműen látható, hogy ez az arány a Kr.e. 7 század elejétől a Kr.e. 5. század elejéig jelentős változáson ment keresztül. Éppen emiatt az egyszerűsítő általánosítások félrevezetőek lehetnek.

Az első időszakként a kora újbabilóni kort nevezhetjük meg (forrásaink esetében Kr.e. 698–627), ami tulajdonképpen azokat a kölcsönöket takarja, amelyek az Újasszír Birodalom utolsó évtizedeinek forrásai Babilóniából. Ebből a korszakból több mint ötven – jelenleg publikált – dokumentum áll a rendelkezésünkre. Az első ábra mindjárt igazolja is, hogy miért érdemes a szövegeket ebből a nézőpontból megvizsgálni. Továbbra is vitán felül áll, hogy a 20%-os kamatláb a leggyakrabban előforduló az okmányokban, minden harmadik kölcsönben ez szerepel. Azonban ez azt jelenti, és az ábránk is ezt mutatja, hogy a szövegek kétharmadában ettől eltérő kamatláb szerepel! Mindenképpen fontos megjegyezni, hogy ez az eltérés nem az újasszír kölcsönszerződésekben megfigyelt szokásosnak vélt, 25%-os kamatnak¹³ köszönhető. Sokkal inkább egy arányosnak tűnő eloszlást figyelhetünk meg. Ennek jellemzője, hogy a kiindulópontként tekintett 20%-os kamatlábtól egyre növekvő, illetve egyre csökkenő kamatlábak arányukat tekintve folyamatosan csökkennek. A kamatláb ebben a periódusban 8,33% és 40% között helyezkedik el.¹⁴

¹¹ Például: Cardascia 1951: 5, Van Driel 1987: 160, Jursa 2010: 491, 497.

¹² A tanulmányunk ebben a formában nem lehet célja a források részletekbe menő adatainak bemutatása, ehhez lásd Csabai előkészületben.

¹³ Annak ellenére, hogy az újasszír korban mindenképpen ez tekinthető a leggyakrabban előforduló kamatlábnak, a Kr.e. 1. évezredi Asszíriából ennél több kamatlábat is ismerünk, lásd Müller 2004: 201–204. Az újasszír kor gazdasági működése még számos kérdésben megfejtésre vár, magyar nyelven legutóbb a kereskedelemről lásd Vér 2012 (= Vér 2014).

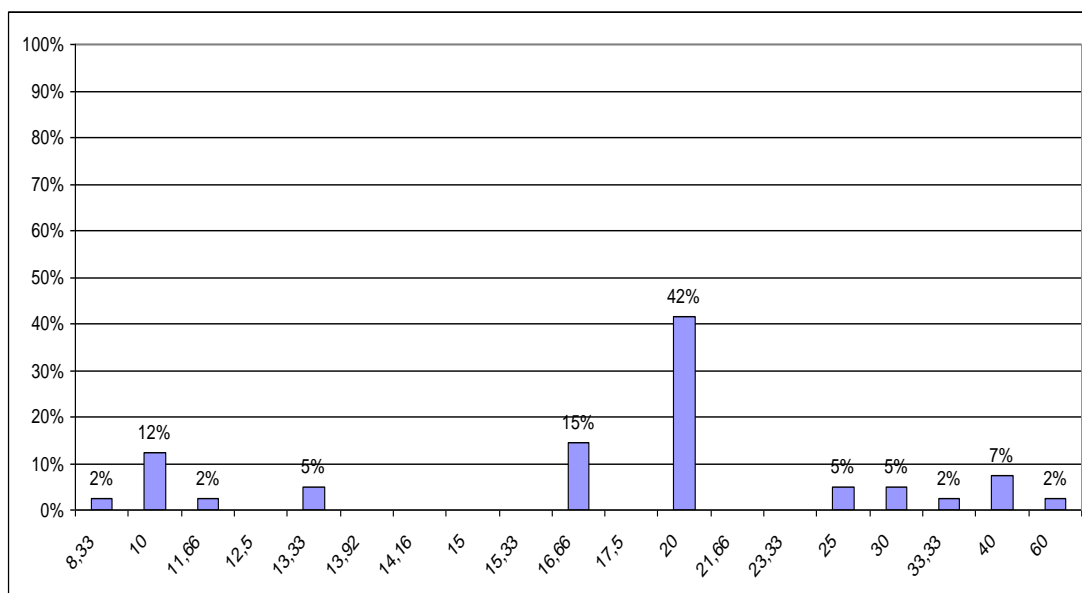
¹⁴ Frame korábban úgy írja, hogy Kr.e. 689 és 627 között a 12,5–30% közötti kamatlábak fordulnak elő (Frame 1992: 116). Ez természetesen a kiadatlan ékírásos táblák folyamatos publikálása következtében még az itteni adatokhoz képest is bővíthet még.

1. ábra: A kamatlábak gyakoriságának megoszlása
Babilóniában Kr.e. 698–627

Korábban azt feltételezték, hogy a kamatláb Asszíriában változatosabb volt, mint Babilóniában.¹⁵ Azonban, ha ugyanazt az időszakot vizsgáljuk mind Asszíriában, mind Babilóniában, akkor ez a megállapítás, a jelenleg rendelkezésünkre álló források által, nem igazolható. Ennek ellenére az asszíriai és babilóniai források között felfedezhető hasonlóság (lásd később).

Az újasszír hatalom idejére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy Babilóniában a kamat kevésbé volt állandó. Ráadásul ez majd az egész Kr.e. 7. századra jellemző lesz a kamatozó ezüst kölcsönöknél.¹⁶ Az újbabilóni kor második feléhez és a kora óperzsa kor dokumentumaihoz képest, a kora újbabilóni időszak kamatlábai sokkal változatosabbak voltak.

A következő időszak Nabú-apla-uszur uralkodásának ideje (Kr.e. 626–605). Ha a kamatlábakat önmagukban nézzük, akkor a 20% szerepel a leggyakrabban, de az ettől eltérő kamatlábak összeségében többször szerepelnek az okmányokban.

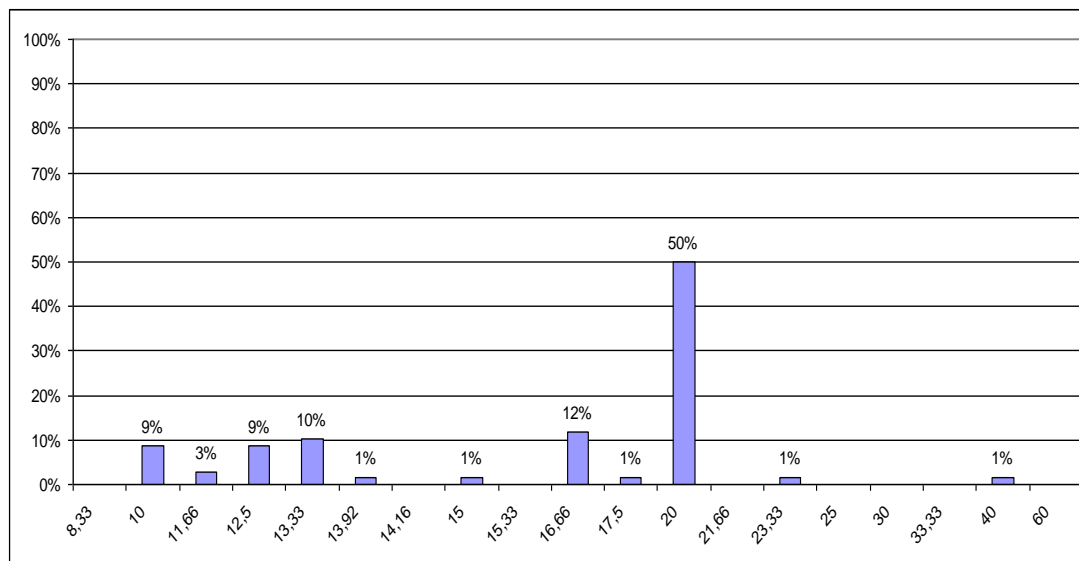

2. ábra: A kamatlábak gyakoriságának megoszlása
Babilóniában Kr.e. 626–605

II. Nabú-kudurri-uszur uralkodásának idejéből származó kamatozó kölcsönök esetében a kamatlábat illetően hasonló sajátosságok figyelhetők meg. A 20%-os kamatláb gyakorisága megnövekszik valamennyire, de egyáltalán nem jelenthető ki, hogy ez túlnyomó többség. Az esetek felében, tehát minden második szövegben a szokásosnak tekintett 20%-tól eltérő kamatlábat olvashatunk.

¹⁵ Kohler – Ungnad 1913: 452 és 2. j.

¹⁶ Ezért jól láthatóan mindez nem csak a Kr.e. 7. század végére jellemző, amint azt Jursa (2010: 491ff.) többször is hangsúlyozza.

3. ábra: A kamatlábak gyakoriságának megoszlása
Babilóniában Kr.e. 604–562

A legtöbb forrásunk II. Nabú-kudurri-uszur ideje mellett I. Dareios (Kr.e. 522–486) korából maradt ránk. Megjegyzendő, hogy mindösszesen csak két adóslevél ismert magas (20% feletti) kamattal. Még inkább figyelem felkeltő, hogy az esetek majdnem felénél alacsony kamatlábbal (10–17,5%) találkozunk.¹⁷ II. Nabú-kudurri-uszur uralkodásának vége a tanulmányban vizsgált források esetében nagyon éles határvonalként jelenik meg. Az újbabilóni kor további uralkodóinak időszakából, és a kora óperzsa kor királyainak korából, szinte teljesen kizárólagosan a normál kamatláb (20%) szerepel a kölcsönökben (több mint kilencven százalék). Az eddig jól megfigyelhető változatosság eltűnt. Más kamatlábak csak egészen szórványosan jelennek meg. Ez azt jelenti, hogy Babilóniában a kamatlábak változatossága már a forrásaink megjelenésétől, a Kr.e. 7. század első harmadától kivételesen nagy volt. A különböző kamatlábak a Kr.e. 6. század közepéig megfigyelhetőek, és addig magas arányt képeznek a kamatozó ezüst kölcsönökben. A Kr.e. 6. század második felében és a Kr.e. 5. század első két évtizedében – a babilóniai források számának drasztikus csökkenéséig a Kr.e. 480-as évek végén – a szokásosnak, vagy normálnak tartott 20%-os kamatláb valóban domináns szerepet töltött be.

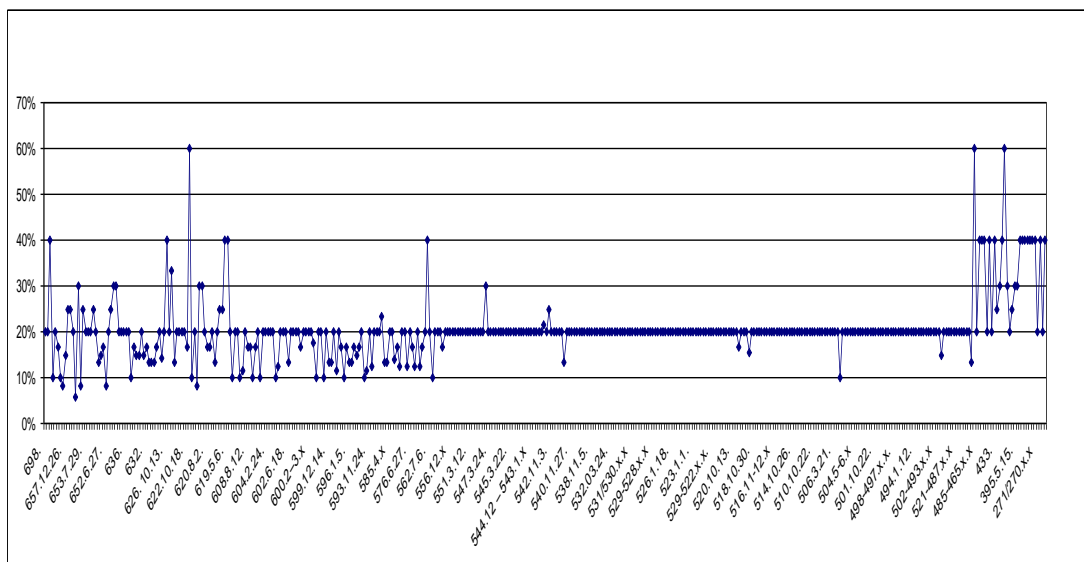
¹⁷ Abban az esetben, ha a feltételezésem helyesnek bizonyul, akkor M. Jursa megállapítása, miszerint „in the sixth century, rates below twenty percent must be considered exceptional” (Jursa 2010: 491) a továbbiakban csak Kr.e. 560 után keletkezett forrásoknál tekinthető érvényesnek.

A babilóniai kamat kronológiai szempontból (kb. Kr.e. 484-ig)

Amennyiben az ezüst kölcsönszerződések kamatait egy időbeni nézőpontból vizsgáljuk, akkor ezeknek a hiteleknek új jellemzőit fedezhetjük fel. A kora újbabilóni és újbabilóni korokból fennmaradt és itt vizsgálat alá vont szövegeket több, egymástól jól elválasztható időszakba lehet besorolni. Ezek a szakaszok a politikátörténet olyan eseményeivel hozhatók kapcsolatba, amelyek Babilónia történetét jelentősen befolyásolták és meghatározták. Az itt vizsgált forrásoknál az alábbi időszakokat választanám el egymástól:

- 1) a Kr.e. 7. század elejétől a Samas-suma-ukin lázadás végéig (Babilónia az Újasszír Birodalom része)¹⁸
- 2) Kandalanu helytartó időszaka Babilóniában Kr.e. 647–627 (Babilónia továbbra is újasszír fennhatóság alatt)
- 3) Nabú-apla-uszur 0–7 uralkodási éve¹⁹
- 4) Nabú-apla-uszur és II. Nabú-kudurri-uszur uralkodásának ideje, Kr.e. 619–562
- 5) II. Nabú-kudurri-uszur uralkodásának végétől²⁰ a kora óperzsa kor végéig (Kr.e. 484)

Ez utóbbi időszak azonban magától értetődően nem fog semmilyen új eredménnyel járni, mivel korábban látható volt, hogy a kamat változatossága ekkor már teljesen elenyészően figyelhető meg.

4. ábra: A kamat a Kr.e. 1. évezred Babilóniában,

¹⁸ A Kr.e. 7. század elejétől származó források korszakáról magyarul olvasható: Vér 2011.

¹⁹ Nabú-apla-uszur babilóniai hatalmának megszilárdításáig, Kr.e. 619 körül. A 0. év a király trónra lépési évét jelöli.

²⁰ De valószínűleg sokkal pontosabb lenne, ha az új időszakot a Nabú-apla-uszur dinasztia leáldozása után (Kr.e. 559) kezdenénk.

a kamatlábak szerint kronológikus rendben besorolva

Az újasszír kort tekintve Assur-ah-iddina és II. Assur-ban-apli (Kr.e. 668–631²¹)²¹ uralkodási idejéből az összehasonlítás alapjaként megközelítőleg hasonló eloszlásban maradtak ránk szövegek. Az újasszír korból származó babilóniai kamatlábak nagy változatosságot mutatnak. Egészen a Samas-suma-ukin lázadás végéig a szövegekben szereplő kamatlábak nagy változatosságot és jellemzően eltérő kamatlábakat tükröznek. Ezt az időszakot egyaránt jellemzik, egymáshoz közeli dátumok szerint keltezett, szövegekben előforduló szokatlanul magas,²² és szokatlanul alacsony²³ kamatlábak. Ez az ingadozás a lázadás végéig tart, amikortól kezdve egy új periódus jellemzői láthatók az adatainkban. Sokkal inkább egységes jellemzőkkel rendelkezik és jól láthatóan megkülönböztethető Kandalanu²⁴, babilóniai helytartó időszakából azon szerződések megnövekedése, amelyek a szokásos 20%²⁵ kamatnál alacsonyabbak, kedvezőbbek²⁶. Mindez ráadásul úgy látható a forrásokban, hogy a kamatláb változatossága most is magas. Ezek az adatok mellett megjegyzendő még, hogy a publikált kölcsönszerződések között nem ismerek olyat, amelyben a kamat magasabb lenne 20%-nál. Az itt jól elkülöníthető két szakasz – Kandalanu előtti évtizedek és Kandalanu korszakának – sajátossága figyelemreméltó a továbbiakban.²⁷

Az Újbabilóni Birodalom idejéből fennmaradt kölcsönök három jól elkülöníthető időszakba lehet besorolni. Ezek közül az elsőben, Nabú-apla-uszur babilóniai hatalmának megszilárdításnak korai éveiben (Nabú-apla-uszur 0-7 uralkodási éve) dúlt az újasszír-babilóniai háború azon szakasza, ami elsősorban Babilónia különböző területein zajlott, és ami később Babilónia függetlenségéhez, majd az Újbabilóni Birodalom létrejöttéhez vezetett, és a háború a későbbiekben Asszíria területére helyeződött át, majd az Újasszír Birodalom bukásához vezetett. Az, ebből a korból eredő, ezüst kölcsönök kamatai lehettek akár alacsonyak,²⁸ de akár magasak is. Feltételezték, hogy a 20% feletti kamatok csak egy bizonyos archívumhoz (Sîn-uballit²⁹ archívumához) tartoznak, és máshol nem kereshető a kölcsönszerződésekben. Éppen ezért ezeknek a magasnak és kedvezőtlennek számító kamatoknak az oka az

²¹ Az Újasszír Birodalom bukásának idejére (Kr.e. 627–609) eső asszír és babilóni királyok alapján keltezett dokumentumok esetében – a pontos uralkodási dátumok a kutatásban hiányzó konszenzusára való tekintettel – a továbbiakban Oelsner (1999) rekonstrukcióját követem.

²² Például UET 4, 84 (30%), OECT 10, 4 (25%), VS 4, 136 (25%), Hunger 1970, 19//20 (25%), a kamat formuláját (Hunger 1970: 233–234: 1/2 GÍN 4-ut KU₃.BABBAR *i-rab-bi*) ina 1 GÍN 4-ut KU₃.BABBAR *i-rab-bi* olvasatban vélem helytállóknak, ehhez a javaslatához lásd Vargyas 1996: 324.

²³ Példaként megemlíthető VS 4, 6 (16,66%), Jakob-Rost 1968, 1 (15%), Jakob-Rost 1968, 7 (15%), VS 4, 3 (10%).

²⁴ Ehhez a korszakhoz számolom azokat a forrásokat is, amelyeket nem Kandalanu helytartó nevével keltezték, de a korszakunkhoz tartoznak (ehhez lásd Frame 1992: 191–193).

²⁵ Ellis 1984: 15, OECT 10: 11, Jakob-Rost 1968: 3.

²⁶ Csak példaként felsorolva, 10%: TuM 2/3: 36 (= San Nicolò 1951: 59), 13,33%: Ellis 1984: 18, 15%: Ellis 1984: 16, 16,66%: Jakob-Rost 1968: 8.

²⁷ Emiatt Frame megállapítása „the normal yearly interest rate charged for loans during the years 689–627 was about 20 per cent (...) no marked variation can be noted for specific periods or reigns within this time” (Frame 1992: 116) a továbbiakban nem tartható.

²⁸ Amiképpen Jursa írja, Jursa 2010: 491, 497.

²⁹ Az archívumhoz és abban található kamatokhoz, lásd Cseke 2014.

egy archívumhoz köthető,³⁰ az okát az archívumon belül kellene keresni.³¹ Ez akár helytálló is lehetne, azonban vannak további forrásaink, amelyek nem ebből az archívumból származnak: TuM 2/3, 39; AnOr 9, 5 és egy további példa a publikálatlan ún. Bertin kópiák között, ami miatt az archívumhoz kötődő magyarázat nem teljes mértékben tekinthető kielégítőnek. Ha a források dátumait megnézzük, akkor más következtetést is megengedhetnénk magunknak. Ha azokat a kölcsönöket vizsgáljuk, ahol a kamat magasabb 20%-nál, azok - jelenlegi ismereteink szerint - mind abból az időből származnak, amikor Babilónia területén háború folyt. Nabú-apla-uszur hetedik uralkodási éve után a gyakoriságuk látványosan lecsökken,³² és mindez egybe esik a király Babilónia feletti hatalmának meegszilárdulásával, aminek következtében a terület már sokkal kevésbé volt érintett a katonai konfliktusban.

A rendelkezésre álló szövegekből az tűnik ki, hogy Nabú-apla-uszur hetedik uralkodási évétől kezdve egy kiegyenlítődött időszak következett, ahol a kamatozó kölcsönök felében alacsony (<20%), a másik felében szokásosnak tekintett kamat (20%) szerepel. Az Újbabilóni Birodalom további hatvan évéből származó forrásoknál az alacsony kamatlábak sokkal gyakrabban előfordulnak.

II. Nabú-kudurri-uszur uralkodásának végétől, de még valószínűbben Nergal-sar-uszur uralkodásának kezdetétől a Babilóniából származó kamatozó kölcsönök esetében már nem beszélhetünk többé változó kamatokról. A 20%-os kamatláb egészen a kora óperzsa kor végéig szinte kizárólagosan egységesen jelenik meg a szövegekben.³³

Amennyiben jól felismerhető tendenciákat szeretnénk azonosítani, akkor a kora újbabilóniai és újbabilóni korra vonatkozóan teljes bizonyossággal két periódust emelhetünk ki. Egyrésztől Kandalanu időszakát, másrésztől Nabú-apla-uszur (Kr.e. 619 után) és II. Nabú-kudurri-uszur uralkodási idejét. Mindkét esetben, háborús éveket követően, Babilónia békés évtizedeiről van szó.³⁴ Ezen kívül a kamatozó ezüst kölcsönöknél ugyanazt a folyamatot láthatjuk a kamat megállapításakor: vagy a standardnak tekintett 20%-kal, vagy kedvezőbb, alacsonyabb kamattal találkozunk.³⁵ Ennek a két időszaknak a jól azonosítható tendenciája pontosan ellentétesen viselkedik a háborús évek kölcsöneinek sajátosságaival, amelyekben - a szokásos és alacsony kamatlábak mellett - gyakran magas (>20%) kamatok is előfordulnak.

Ezen a helyen tehát az alábbi következtetést lehet levonni: Babilóniát a Kr.e. 7. és 6. század békés, és alapvetően a fejlődés által jellemzett időszakában az alacsony és a 20%-os kamatláb jellemezte, miközben a háborús konfliktusok és gazdaságilag kritikus évek időszakait az erősen ingadozó, a normál 20%-os kamatlábnál nem ritkán magasabb kamat jellemzi. Ez pedig azt jelenti, hogy vizsgált korszakokat

³⁰ Ez önmagában azonban nem szolgálhat kielégítő magyarázatként, mivel az újbabilóni gazdasági szövegeket a kutatás normál esetben archívumokhoz rendelve vizsgálja.

³¹ Jursa 2010: 491 és különösen 2675. lj.

³² A korszak legkésőbbi, publikált magas kamattal rendelkező okmányai az UET 4, 77, és a különösen érdekes UET 4, 83 (lásd Cseke 2014: 567–568).

³³ Csabai 2006: 87–88, Jursa 2013: 79.

³⁴ Ezt az időszakot egy általános gazdasági és demográfiai növekedés jellemzi, lásd pl. Jursa 2004: 35; Jursa 2010: 2; Jursa 2013: 68.

³⁵ Amennyiben ez igazolódik, akkor a Müller által megfigyelt folyamat (Müller 2004: 208) már nem számít egyedülinek Mezopotámia történetében.

tekintve nem lehet elmenni az a lehetőség mellett, hogy kölcsönök kamatait a gazdasági környezet befolyásolhatta.

Az itt bemutatott magyarázatra éppen a háborús évek erősen ingadozó kamatai adhatják meg a választ. A tartósan háborús és békés évek természetesen ellentétes gazdasági viszonyokat és környezetet jelentenek Babilóniában (stagnáció, krízis, illetve ezzel szemben fejlődés, virágzás). A számunkra jelenleg hozzáférhető forrásanyag a babilóniai kamat esetében pedig – még ha nem is közvetlenül és egyértelműen – pont egy ilyen viszonyrendszert tükröznek vissza.

M. Jursa többször idézett írásainak és a fenti eredményeknek köszönhetően, véleményem szerint a továbbiakban nem kell különösen hangsúlyozni, hogy a Kr.e. 7. században és Kr.e. 6. század első felében a kamatláb Babilóniában *nem volt állandó*. Ráadásul úgy tűnik, hogy azok a kamatlábak, amelyek az archívumokban a normál (vagy szokásos, vagy törvényes) 20%-tól eltérnek, azok *nem esetlegesek*, hanem a gazdasági körülményekre reagálnak, és változatosságuk a régió gazdasági környezetének alakulásában és a terület gazdasági fejlődésében kereshető.

Ez a tanulmány még egy további nyitott kérdést hagy maga után, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ha mindez igazolódik, akkor miért lesz az Újbabilóni Birodalom utolsó két évtizedére és a kora óperzsa korra (Nergal-sar-uszurtól Xerxés uralkodásának kezdetéig, kb. Kr.e. 559–484) a 20%-os kamatláb több mint az esetek kilencven százalékában jellemző. II. Nabú-kudurri-uszur uralkodása utáni változásokat, véleményem szerint nem a kamatláb standardizálása,³⁶ vagy annak keresése magyarázhatja. Érdekes, hogy a folyamat megfigyelhetőségétől kezdve – amikortól egyáltalán kamattal kapcsolatos kölcsönökkel rendelkezünk a forrásanyagban – a babilóniai gazdasági szövegekben a kamat nagy mértékű változatossága jelenik meg. Ezzel találkozunk az újasszír hegemonia³⁷ évtizedeiben és a Nabú-apla-uszur dinasztia korában (Nergal-sar-uszurig), amelyik dinasztia éppen asszír háttérrel rendelkezett eredetileg.³⁸ Emellett természetesen további magyarázatok is megjelenhetnek. II. Nabú-kudurri-uszur uralkodásának végére nemcsak a kölcsönök kamatlábaiban, hanem a babilóniai hitelélet további aspektusaiban is jól látható változások mentek végbe.³⁹ Ezért ez a kérdés csak később lesz igazán megválaszolható.⁴⁰

³⁶ Egy lehetséges magyarázatként szolgálhatnak a *nishu* szövegek, lásd Jursa 2010: 492ff.

³⁷ Éppen ezért van különösen fontos jelentősége annak, hogy a Kr.e. 7. századi újasszír gazdasági forrásoknál megfigyelhető, hogy az Asszíriában szokásosnak tekintett 25%-nál alacsonyabb kamatokról olvashatunk (Müller 2004: 201–208).

³⁸ Jursa 2007b, Heller 2010: 152–153.

³⁹ Példaként megemlíthetők a *hubuttu/hubuttutu/hubuttātu* típusú szerződések, a kézizálog szerződések megjelenése, vagy az ezüstre vonatkozó jelzők használata.

⁴⁰ Ennek a kifejtésére, és részletes indoklására, a későbbiekben szeretnék még egy másik tanulmányban visszatérni.

Felhasznált irodalom

ANOR 9

Pohl, A.: *Neubabylonische Rechtsurkunden aus den Berliner Staatlichen Museen 2*, *Analecta Orientalia* 9, Rome, 1934.

CARDASCIA 1951

Cardascia, G.: *Les archives des Murašû, Une famille d'hommes d'affaires babyloniens à l'époque perse (455-403 av. J.C.)*, Paris, 1951.

CSABAI 2006

Csabai, Zoltán: Babilónia gazdaságtörténete a kölcsönszerződések tükrében (Kr. e. 1. évezred). *Ókor: Folyóirat az Antik kultúrákról* 5/3-4 (2006) 84–90.

CSABAI ELŐKÉSZÜLETBEN

Csabai, Zoltán: *Zins und Kreditwesen in Babylonien*.

CSEKE 2014

Cseke, Henrietta: The Economic Determination of the Changing Interests. A Survey Based on the Loan Documents of the Neo-Babylonian Sîn-uballit Archive. In: Z. Csabai (ed.), *Studies in Economic and Social History of the Ancient Near East in Memory of Péter Vargyas*, 557–578. *Ancient Near Eastern and Mediterranean Studies* 2, Pécs – Budapest, 2014.

DANDAMAYEV 1991

Dandamayev, M. A.: Neo-Babylonian Society and Economy. In: J. Boardman (ed.), *The Cambridge Ancient History III/2. The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B.C.*, 252–275. Cambridge, 1991.

ELLIS 1984

Ellis, M. DeJ.: Neo-Babylonian Texts in the Yale Babylonian Collection. *Journal of Cuneiform Studies* 36 (1984) 1–63.

FRAME 1992

Frame, G.: *Babylonia 689-627 B.C. A Political History*. PIHANS 69, Istanbul – Leiden, 1992.

GODDEERIS 2002

Goddeeris, A.: *Economy and Society in Northern Babylonia in the Early Old Babylonian Period (ca. 2000 – 1800 BC)*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 109, Leuven – Paris – Sterling, 2002.

HELLER 2010

Heller, A.: *Das Babylonien der Spätzeit (7.-4. Jh.) in den klassischen und keilschriftlichen Quellen*, Oikumene. Studien zur antiken Weltgeschichte 7, Berlin, 2010.

HUDSON 2000

Hudson, M.: How Interest Rates were set, 2500 BC – 1000 AD. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 43 (2000) 132–158.

HUNGER 1970

Hunger, H.: Das Archiv des Nabû-ušallim. *Baghdader Mitteilungen* 5 (1970) 193–204.

JAKOB-ROST 1968

Jakob-Rost, L.: Ein Neubabylonisches Tontafelarchiv aus dem 7. Jahrhundert v.u.Z. *Forschungen und Berichte* 10 (1968) 39–62.

JOANNÈS 1995

Joannès, F.: Private Commerce and Banking in Achaemenid Babylon. In: J. M. Sasson (ed.), *Civilizations of the Ancient Near East. Volumes 1-4, 1475–1485*. Scribner, New York, 1995.

JURSA 2002

Jursa, M.: Debt and Indebtedness in the Neo-Babylonian Period: Evidence from the Institutional Archives. In: M. Hudson – M. Van de Mieroop (eds.), *Debt and Economic Renewal in the Ancient Near East*, 197–219. Bethesda, 2002.

JURSA 2004

Jursa, M.: *Die Babylonier. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. München, 2004.

JURSA 2005

Jursa, M.: *Neo-Babylonian Legal and Administrative Documents. Typology, Contents and Archives*, Guides to the Mesopotamian Textual Record 1, Münster, 2005.

JURSA 2007A

Jursa, M.: The Babylonian Economy in the First Millennium BC. In: G. Leick (ed.), *The Babylonian World*, 224–235. New York – London, 2007.

JURSA 2007B

Jursa, M.: Die Söhne und die Herkunft der Neubabylonischen Dynastie. *Revue d'assyriologie* 101 (2007) 125–136.

JURSA 2010

Jursa, M. (with contributions by J. Hackl, B. Janković, K. Kleber, E. E. Payne, C. Waerzeggers, M. Weszeli): *Aspects of the Economic History of Babylonia in the First Millennium BC. Economic Geography, Economic Mentalities, Agriculture, the Use of Money and the Problem of Economic Growth*, *Alter Orient und Altes Testament* 377, Münster, 2010.

JURSA 2013

Jursa, M.: The Babylonian economy in the sixth and early fifth centuries BC: monetization, agrarian expansion and economic growth. In: F. D'Agostino (ed.), *L'economia dell'antica Mesopotamia (III-I millennio a.C.) Per un dialogo interdisciplinare*, 67–89. Roma, 2013.

KÖHLER – UNGNAD 1913

Köhler, J. – Ungnad, A.: *Assyrische Rechtsurkunden. In Umschrift und Übersetzung nebst einem Index der Personennamen und Rechtserläuterungen*, Leipzig, 1913.

MÜLLER 2004

Müller, G. G. W.: Zur Entwicklung von Preisen und Wirtschaft in Assyrien im 7. Jh. v. Chr. In: H. Waetzoldt (Hg.), *Von Sumer nach Ebla und zurück. Festschrift Giovanni Pettinato zum 27. September 1999 gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern*, 185–210. Heidelberger Studien zum Alten Orient 9, Heidelberg, 2004.

NRVU

San Nicolò, M. – Ungnad, A., *Neubabylonische Rechts- und Verwaltungsurkunden*, Leipzig, 1935.

OECT 10

McEwan, G.J.P.: *Late Babylonian Texts in the Ashmolean Museum*, Oxford Edition of Cuneiform Texts 10, Oxford, 1984.

OELSNER 1999

Oelsner, J.: Von Assurbanipal zu Nabopolassar – das Zeugnis der Urkunden. In: B. Böck *et al.* (Hg.), *Munuscula Mesopotamica. Festschrift für Johannes Renger*, 643–666. *Alter Orient und Altes Testament* 267, Münster, 1999.

OELSNER 2001

Oelsner, J.: Neo-Babylonian Period. In: R. Westbrook – R. Jasnow (eds.), *Security for Debt in Ancient Near Eastern Law*, 289–305. *Culture and History of the Ancient Near East* 9, Leiden – Boston – Köln, 2001.

PETSCHOW 1956

Petschow, H.: *Neubabylonisches Pfandrecht*, Berlin, 1956.

RENGER 1989

Renger, J.: Probleme und Perspektiven einer Wirtschaftsgeschichte Mesopotamiens. *Saeculum* 40 (1989) 166–178.

RENGER 1994

Renger, J.: On Economic Structures in Ancient Mesopotamia. *Orientalia NS* 81 (1994) 157–208.

RENGER 2011

Renger, J.: The role and place of money and credit in the economy of Ancient Mesopotamia. In: H. Ganssmann (ed.), *New Approaches to Monetary Theory. Interdisciplinary perspectives*, 15–36. London – New York, 2011.

SAN NICOLÒ 1938

San Nicolò, M.: Darlehen. *Reallexikon der Assyriologie* Band 2: 123–131, Leipzig, 1938.

SAN NICOLÒ 1951

San Nicolò, M.: *Babylonische Rechtsurkunden des ausgehenden 8. und des 7. Jahrhunderts v. Chr*, München, 1951.

SKAIST 1994

Skaist, A.: *The Old Babylonian Loan Contract. Its History and Geography*, Ramat Gan, 1994.

TuM 2/3

Krückmann, O.: *Neubabylonische Rechts- und Verwaltungstexte autographiert und mit Inventarverzeichnis und Namenlisten versehen*, Texte und Materialien der Frau Hilprecht Sammlung 2/3, Leipzig, 1933.

UET 4

Figulla, H.H.: *Business Documents of the New-Babylonian Period*, Ur Excavation Texts 4, Philadelphia – London, 1949.

VAN DE MIEROOP 2002

Van de Mieroop, M.: A History of Near Eastern Debt? In: M. Hudson – M. Van de Mieroop (eds.), *Debt and Economic Renewal in the Ancient Near East*, 59–94. Bethesda, 2002.

VAN DE MIEROOP 2005

Van de Mieroop, M.: The Invention of Interest: Sumerian Loans. In: W. N. Goetzmann – K. G. Rouwenhorst (eds.), *The Origins of Value. The Financial Innovations That Created Modern Capital Markets* 17–30 és 359–361. Oxford, 2005.

VAN DRIEL 1987

Van Driel, G.: Continuity or Decay in the Late Achaemenid Period: Evidence from Southern Mesopotamia. In: H. Sancisi-Weerdenburg (ed.), *Achaemenid History I. Sources, Structures and Synthesis*, 159–181. Leiden, 1987.

VARGYAS 1996

Vargyas, Péter: On Some Unusual Interest Rates. *Specimina Nova* 12 (1996) 323–325.

VARGYAS 2000

Vargyas, Péter: Babylonian Interest Rates: Weren't they Annual? In: S. Graziani (ed.), *Studi Sul Vicino Oriente Antico – Dedicati Alla Memoria di Luigi Cagni*, 1095–1105. Napoli, 2000.

VARGYAS 2010

Vargyas, Péter: Babylonian Interest Rates: Weren't they Annual? In Z. Csabai (ed.), *From Elephantine to Babylon. Selected Studies of Péter Vargyas on Ancient Near Eastern Economy*, 87–93. Ancient Near Eastern and Mediterranean Studies 1, Pécs, 2010.

VÉR 2011

Vér, Ádám: „Sok mágnását karddal ölte le Asszíriában”. *Assur-ah-iddina utolsó évei. Ókor: Folyóirat az Antik kultúrákról* 10/2 (2011) 3–13.

VÉR 2012

Vér, Ádám: Távolsági kereskedelem az Újasszír Birodalomban. *Ókor: Folyóirat az Antik kultúrákról* 11/4 (2012) 3–12.

VÉR 2014

Vér, Ádám: Neo-Assyrian *kārus* in the Zagros. In: Z. Csabai (ed.), *Studies in Economic and Social History of the Ancient Near East in Memory of Péter Vargyas*, 789–810. Ancient Near Eastern and Mediterranean Studies 2, Pécs – Budapest, 2014.

VS 4

Ungnad, A.: *Vorderasiatische Schriffsdenkmäler der königlichen Museen zu Berlin*, Vorderasiatische Schriffsdenkmäler 4, Leipzig, 1907.

WUNSCH 2002

Wunsch, C.: Debt, Interest, pledge and Forfeiture in the Neo-Babylonian and Early Achaemenid Period: The Evidence from Private Archives. In: M. Hudson – M. Van de Mieroop (eds.), *Debt and Economic Renewal in the Ancient Near East*, 221–255. Bethesda, 2002.

